

УДК [903.5(477.85):930.85(477.83/.86)] «10/12»  
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-2-4>

**Сергій ПИВОВАРОВ,**  
orcid.org/0000-0003-2303-4476  
доктор історичних наук, професор,  
старший науковий співробітник відділу історії середніх віків  
Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича  
Національної академії наук України  
(Львів, Україна) [pyvovarov.sergiy@gmail.com](mailto:pyvovarov.sergiy@gmail.com)

## ПІДПЛИТОВЕ ПОХОВАННЯ З ЛІТОПИСНОГО ОНУТА (ДО ПРИЧИН ПОЯВИ ТРАДИЦІЇ)

*Поховальні пам'ятки – важливе джерело до вивчення історії будь-якого етносу, насамперед його духовної культури. Вони належать до пам'яток закритих комплексів, завдяки чому їхнє детальне опрацювання дає змогу відповісти на питання не лише щодо кінцевого результату проведеного погребового обряду, але й особливостей матеріальної культури давнього населення.*

*З-поміж різних типів поховань княжої доби, на території Галицько-Волинських земель, виділяються підплатові. З середини XIX ст., відколи вперше зафіксували такі поховання, й дотепер виявлено значну їх кількість. За їхніми межами, а саме на землях Київської Русі, підплатовий могильник зафіксовано тільки в Буках на Київщині. Більшість із виявлених поховань опубліковані лише частково чи неопубліковані взагалі. Тому поява будь-якої нової чи доповненої інформації присвяченої цій проблематиці є вкрай важливою. До такої належать дані, запропоновані у цій публікації.*

*Стаття присвячена виявленому автором у 1998 р. підплатовому похованню на території літописного Онута, що на Буковині. Подано раніше неопубліковані результати заданого дослідження. Схарактеризовано місцезнаходження могильника, обставини виявлення. Подано детальний опис дослідженого поховання: параметри кам'яної намогильної плити, могильної ями, положення та орієнтацію скелета у ній, відзначено наявність поховального інвентарю. Встановлено, що таких поховань тут було значно більше. Зосереджено увагу на розгляді різних теорій щодо походження обряду підплатового поховання у християнізованого населення західноукраїнських земель впродовж XI–XIII ст. Зокрема, виділено: «етнічну», «соціально-майнову», «язичницьку», «еволюційно-функціональну» та «візантійську» точки зору щодо витоків даної традиції. Здійснено висновок, що поширення практики підплатових захоронень на території Галицько-Волинських земель пов'язана з християнізацією місцевого населення вихідцями із візантійських провінцій, що здійснювали тут місіонерські місії. Запропоновано версію, що параметральні характеристики намогильних плит відображають соціальний статус покійних.*

**Ключові слова:** Буковина, підплатове поховання, некрополі, духовна культура, матеріальна культура, християнство, класифікація.

**Serhii PYVOVAROV,**  
orcid.org/0000-0003-2303-4476  
Doctor of Historical Sciences, Professor,  
Senior Researcher at the Department of Medieval History  
Ivan Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies,  
National Academy of Sciences of Ukraine of Ukraine  
(Lviv, Ukraine) [pyvovarov.sergiy@gmail.com](mailto:pyvovarov.sergiy@gmail.com)

## UNDER-SLAB BURIAL FROM CHRONICLE ONUT (TO THE REASONS FOR THE EMERGENCE OF THE TRADITION)

*Burial sites are an important source for studying the history of any ethnic group, primarily its spiritual culture. They belong to the monuments of closed complexes, thanks to which their detailed processing makes it possible to answer questions not only about the final result of the performed burial ceremony, but also about the features of the material culture of the ancient population.*

*Among the various types of burials of the princely age, on the territory of the Halych-Volhynian lands, under-slab burials are distinguished. Since the middle of the 19th century, when such burials were first recorded, and until now, a significant number of them have been discovered. Beyond their borders, namely on the lands of Kyivan Rus, a under-slab burial ground was recorded only in Buky in the Kyiv region. Most of the discovered burials have been published only partially or not at all. Therefore, the appearance of any new or updated information on this issue is extremely important. These are the data offered in this publication.*

*The article is dedicated to the under-slab burial discovered by the author in 1998 on the territory of the chronicle Onut, in Bukovyna. Previously unpublished results of the mentioned study are presented. The location of the cemetery and the circumstances of its discovery are characterized. A detailed description of the investigated burial is given: the parameters of the gravestone, the grave pit, the position and orientation of the skeleton in it, the presence of burial goods is noted. It was established that there were much more such burials here. Attention is focused on the examination of various theories regarding the origin of the rite of under-slab burial among the Christianized population of Western Ukrainian during the 11th – 13th centuries. In particular, the “ethnic”, “social-property”, “pagan”, “evolutionary-functiona” and “Byzantine” points of view regarding the origins of this tradition have been highlighted. It was concluded that the spread of the practice of under-slab burials on the territory of the Halych-Volhynian lands is connected with the Christianization of the local population by the natives of the Byzantine provinces, who carried out missionary missions here. A version has been proposed that the parametric characteristics of tombstones reflect the social status of the deceased.*

**Key words:** Bukovyna, under-slab burial, necropolis, spiritual culture, material culture, Christianity, classification.

**Постановка проблеми.** Поховальні пам'ятки – важливе джерело до вивчення історії будь-якого етносу, насамперед його духовної культури й одне з небагатьох, коли йдеться про студії дописемного періоду. Вони належать до пам'яток закритих комплексів, завдяки чому їхнє детальне опрацювання дає змогу відповісти на питання не лише щодо кінцевого результату проведеного погребового обряду, але й особливостей матеріальної культури давнього населення, інколи навіть строю (одягу та прикрас, способу їхнього носіння) тощо. А відтак проведення детальних археологічних досліджень цілих могильників чи окремих поховань, публікація їхніх результатів є напрочуд важливими та актуальними.

З-поміж різних типів поховань княжої доби, на території Галицько-Волинських земель, виділяються підплитові – ґрунтові інгумації, перекриті зверху, як правило, суцільними кам'яними плитами чи кількома брилами каменю. З середини ХІХ ст., відколи вперше зафіксували такі поховання, й дотепер виявлено значну їх кількість. За їхніми межами, на землях Київської Русі, підплитовий могильник зафіксовано тільки в Буках на Київщині. Більшість із виявлених поховань опубліковані лише частково чи неопубліковані взагалі. Тому поява будь-якої нової чи доповненої інформації присвяченої цій проблематиці є вкрай важливою. До такої належать дані, щодо підплитового поховання в Онуті.

**Аналіз основних досліджень та публікацій.** На території Буковини літописний Онут (сьогодні однойменно село Вікнянської ОТГ, Чернівецької області) є одним із найдавніших у краї. Вперше поселення згадується на сторінках Галицько-Волинського літопису під 1219 р.: «звідти пройшли вони в Онут і рушили в поле» (Літопис руський, 1989: 376), як один із населених пунктів на шляху відступу війська Данила Романовича з Галича під час протистояння із польсько-угорськими об'єднаними силами в боротьбі за Галицько-Волинські землі (Войтович, 2008: 51).


Археологічні обстеження на території селища розпочалися ще з кінця ХІХ ст. Перші ж фахові розвідки, а згодом й розкопки в межах та на околицях Онута провів Б. Тимощук у 1949, 1954 та 1965 рр. в результаті яких було встановлено наявність там поселення ХІІ–ХІІІ ст. Повторні дослідження на місцевості у 1998 р. здійснив автор. Було підтверджено не лише існування поселення ХІІ – першої половини ХІІІ ст., але й констатовано, що воно займало набагато більшу площу, аніж вважалося раніше (рис. 1). Поза тим, зафіксовано поселення VIII–Х ст. та вперше локалізовано могильник із підплитовими похованнями (Пивоваров 2000: 91–99; 2006: 88–90).

Останні неодноразово фіксували на Буковині та інших західноукраїнських землях, а питання їхньої генези та особливостей поховальної обрядодії ставали сферою наукових зацікавлень та пошуків низки як українських, так і закордонних спеціалістів (Ратич, 1976: 176–177; Петегирич, 1990; Моця, 1994; Пивоваров, 2006: 160–162; Возний, 2009: 361–365; Луцик, 2019; 2020: 105–107; 2020: 511–525). Схожі поховання перекриті кам'яними плитами різних розмірів й конфігурації відомі на середньовічних могильниках Моравії, Чехії, Польщі, Тюрингії, Словаччини, Болгарії, Македонії й Румунії (Hanuliak, 1979; Marek, 2013; Пивоваров, 2020: 88–91). Детальніше про їх міркування та власні висновки стосовно теми дослідження розглянемо нижче.

**Мета статті** – детально описати й схарактеризувати виявлене підплитове поховання в Онуті, проаналізувати причини появи традиції таких захоронень в регіоні.

**Виклад основного матеріалу.** Підплитовий могильник в Онуті відкрито навесні 1998 р. на правому березі р. Дністер в ур. Долина під час обстеження південно-східної околиці села (рис. 1, 1). На його місцезнаходження вказувала виорана по поверхню поля кам'яна плита. Опитування старожилів дозволило з'ясувати, що в перші роки після глибокої оранки тракторами, на поверхню



 - поселення XII – першої половини XIII ст.; 1 – місце виявлення підліткового поховання

**Рис. 1.** Локалізація пам'яток XII – першої половини XIII ст. на території літописного Онута: поселень та могильника



**Рис. 2.** Кам'яна плита над похованням



**Рис. 3.** Поховання під кам'яною плитою

було витягнуто близько 10 подібних плит, які були розбиті й перевезені на будівництво колгоспних приміщень.

В місці, де лежала плита, був закладений невеликий розкоп розмірами 1,5×3,5 м (матеріали дослідження поховання в попередні роки були опубліковані не повністю) (Пивоваров, 2001: 27–29; 2006: 89–90). Спершу розчистили кам'яну плиту. З'ясувалося, що вона виготовлена із місцевого вапняку. Її лицева сторона була вкрита численними паралельними борознами від плугів. Але через свою вагу (на думку фахівців вона могла становити від 1 до 1,5 тонни) плуги тільки ковзали по ній. Лише при останній оранці із застосуванням потужних тракторів її було зрушено з місця. Подібні породи каменю добуваються в околицях села на віддалі 5–10 км від згаданого урочища.

Плита мала довжину 2,7–2,8 м, найбільшу ширину – 0,75 м, товщину – 0,25 м у нижній частині й 0,5 м у верхній. На бічних сторонах плити були помітні сліди від інструментів на зразок залізного долота. Для вивчення ділянки розташованої під плитою було викопано глибоку нішу й плиту зсунуто на одну із бокових стінок. З цього ракурсу плита мала антропоморфні риси, розширюючись зверху й звужуючись донизу (рис. 2–3).

На давній поверхні (0,3 м від сучасної поверхні) вдалося зафіксувати сліди поховальної ями. Її заповнення складалося із жовтої глини перемішаної із окремими вуглинками, перепаленою землею та декількома дрібними шматками повторно обпаленої кераміки (одного вінця і трьох фрагментів стінок)

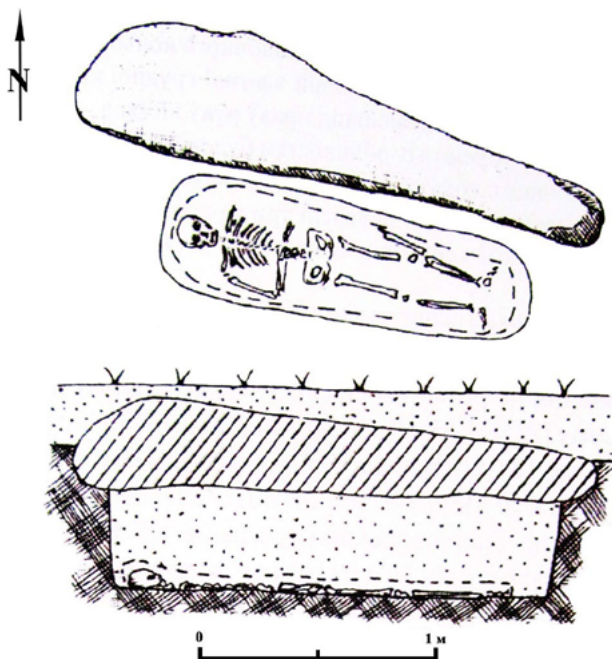


Рис. 4. План підплитового поховання

княжої доби. На глибині 0,6 м від давньої поверхні (0,9 від сучасної) було виявлено скелет людини, орієнтований головою на захід, з невеликим відхиленням на північ (рис. 3–4). Остання обставина може бути наслідком сезонного відхилення, а відтак вказувати на те, що поховання було здійснено у весняно-літній період (Козак, 2010: 22–23).

Поховальна яма чітко зафіксована лише на рівні скелета. Вона мала підпрямокутну форму зі скругленими кутами. Її розміри наступні: довжина – 1,82 м, ширина – 0,7 м. На самому дні ями простежуються нечіткі сліди дерев'яної домовини, можливо, довбанки, чи труни, конструкція якої не потребувала використання залізних цвяхів, оскільки останніх в могильній ямі виявлено не було.

На дні поховальної ями лежав скелет зі збереженою довжиною – 1,6 м та шириною – 0,6 м. Руки схрещені на грудях. При тім плечова кістка лівої руки в давнину була зрушена з місця й на момент відкриття розташовувалася над лівою стегною кісткою. Стан збереженості скелета – помірний.

Поховальний інвентар представлений двома вцілілими предметами: намистиною та голкою. Першу виявлено в лівій ділянці грудей. Це скляна намистина циліндрично-опуклобокої форми із погано звареного скла молочного кольору, яке з часом окислилося і розшарувалося в результаті чого набуло перламутрового блиску. Її розміри: довжина – 8 мм, діаметр – 7 мм. Біля неї зафіксовано сліди дерев'яного тліну, можливо, від зотлілих дерев'яних намистин. Натомість залізну голку довжиною 4,5 см виявили під правою рукою (рис. 5, 1–2).

Огляд скелета з використанням таблиць визначення віку по черепу та статевих ознак тазу дозволив встановити, що це – жінка старше 45–50 років.

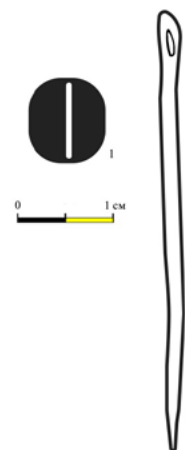


Рис. 5. Поховальний інвентар:  
1 – намистина; 2 – голка

Отже, в підплитовому похованні була захоронена жінка похилого віку. Покладена їй під руку голка можливо мала магичне значення чи є свідченням вправного поводження з голкою (вишивання, шиття одягу), тобто вказувала на професійне спрямування покійної.

Над могилою померлої була покладена кам'яна плита великих розмірів і ваги, подібних плит такої конфігурації в регіоні не зафіксовано, всі інші відомі об'єкти значно менших розмірів, або складаються із декількох (від 2 до 6–8) частин. Очевидно, плита над похованням в Онуті засвідчує певний статус померлої у тогочасному суспільстві.

Християнська традиція підплитових поховань була досить поширена в регіоні (Пивоваров, 2003: 173–180; 2006: 148–153). Їй як уже зазначалося, відома й на інших західноукраїнських землях (Петегірич, 1990; Моця, 1994; Луцик, 2019; 2020: 105–107; 2020: 511–525) та в країнах Центрально-Східної Європи. Схожі поховання перекриті кам'яними плитами різних розмірів й конфігурації відомі на середньовічних могильниках Моравії, Чехії, Тюрингії, Словаччини, Болгарії, Македонії й Румунії (Пивоваров, 2020: 88–91).

Про причини появи традиції підплитових поховань у християнського населення західноукраїнського регіону існує декілька гіпотез. За однією, яку умовно можемо назвати «етнічною» їх появу пов'язують з певним етнічним угрупованням. Одні дослідники приписують їх загадковим лендзянам, які начебто мешкали в Подніпров'ї на кордоні із степом чи у Верхньому Подністров'ї. За версією інших – підплитові поховання пов'язуються із переселенням тиверців із районів Нижнього Дністра до основного регіону проживання хорватів. Такого типу поховання вважаються маркувальною ознакою земель, які належали тиверсько-хорватському угрупованню (Луцик, 2020: 529).

Інша гіпотеза пояснює причини появи даної традиції соціально-майновим розшаруванням у давньоукраїнському суспільстві, коли представники вищих прошарків феодальної духовної й світської верхівки ховали померлих із свого кола під такими своєрідними «пам'ятниками» (Ратич, 1976: 176–177).

Близькою до неї є гіпотеза про накривання багатьох могил (якщо не всіх) плитами, переважно дерев'яними, як це зафіксовано на могильнику в ур. Гробиська (Мнішський Сад) на території княжого Галича, рідше кам'яними (Томенчук, 1996: 14).

Остання гіпотеза спирається на первісні, тобто язичні вірування й вбачає у кам'яних підплитових похованнях давні уявлення місцевого населення, які вшановувалися після прийняття християнства (Моця, 1993: 30–31).

Слабкою стороною всіх наведених вище гіпотез є відсутність зв'язку із християнським віровченням. Адже одним із обов'язкових заходів християнізації була зміна поховального обряду. Тому поява підплитових поховань не могла з'явитися без освячення церквою і вже наявності в її обрядовості подібних поховальних практик, які беруть свій початок, ще з часів раннього християнства.

В християнстві поняття «гора», «скеля», «камінь» відігравали значну роль й пов'язувалися з діями навколо поховання і воскресіння Ісуса Христа. Вони відтворювали архетипову для свідомості християнина композицію Голгофи, уособлювали кам'яну плиту, якою закрили гробницю Ісуса Христа і яка була зсунута Ангелом на виконання Христового пророцтва. У зв'язку з цим використання каменя в християнських поховальних комплексах (надмогильний камінь, плита, обкладання могили) має давні традиції та отримало поширення на різних територіях.

Традиція класти кам'яні плити над могилами померлих поширилася на землях Середземномор'я, Малої Азії, Італії, Північної Африки, Сирії та у жителів Балкан. Найбільшого поширення вона отримала у візантійський час й була характерною особливістю для греко-малоазійського християнського населення. Згодом ця традиція проникає до Криму та Болгарії й Румунії. Наприклад в Криму підплитові поховання були характерні для захоронення різних соціальних станів місцевого населення у X–XIII ст.

Християнізація Русі-України здійснювалася візантійським духовенством, очевидно, вихідцями із Криму та Болгарії. Саме від них цей обряд і потрапив до християнізованого населення регіону.

Варто відзначити, що на території Західноукраїнських земель, в тому числі і Буковини, обряд підплитового поховання зберігався аж до XIV–XV ст. (Пастернак, 1961: 599).

**Висновки.** Підсумовуючи зазначене вище, варто зауважити, що традиція використання підплитових поховань тісно пов'язана із християнізацією місцевого населення вихідцями із візантійських провінцій. При тім, параметральні характеристики кам'яних плит, встановлених над могильною ямою, могли відображати соціальний статус покійного.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Возний І. П. Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в Х–XIV ст. Част. 2. Матеріальна, духовна культура та соціально-історичний розвиток. Чернівці : Золоті литаври, 2009. 568.
2. Войтович Л. Король Данило Романович: політик і полководець. *Доба Короля Данила в науці, мистецтві, літературі (Матеріали міжнародної наукової конференції. 29–30 листопада 2007 р. Львів)*. Львів, 2008. С. 22–97.
3. Козак О. Кияни княжої доби. Біоархеологічні студії. Київ: Академперіодика, 2010. 396 с.
4. Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. XVI+591 с.
5. Луцик І. Підплитові могильники на Волині та Галицько-Волинському пограниччі: верифікація і каталогізація. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2019. Вип. 23. С. 279–300.
6. Луцик І. Підплитові поховання княжої доби та їхні характерні особливості. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи: Тези доповідей IV міжнародного наукового семінару (м. Чернівці, 11 грудня 2020 р.)*. Чернівці: Технодрук, 2020. С. 105–107.
7. Луцик І. Підплитові поховання на території Галицько-Волинських земель: аналіз та узагальнення. Духовна культура населення Прикарпаття, Волині і Закарпаття від найдавніших часів до середньовіччя (вибрані проблеми) / відп. ред. Н. Булик; упоряд. О. Томенюк. Львів, 2020. С. 494–533.
8. Моця О. П. Населення південно-руських земель IX–XIII ст. (за матеріалами некрополів). Київ, 1993. 160 с.
9. Моця О. Підплитові поховання на південноруських могильниках. *Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в II половині першого – на початку другого тисячоліття н. е.* Чернівці: Рута, 1994. С. 30–31.
10. Пастернак Я. Археологія України. Торонто, 1961. 789 с.
11. Петегирич В. М. Давньоруські підплитові поховання Тернопільщини. *Тези доповідей і повідомлень I-ої Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції*. Тернопіль, 1990. Ч. I. С. 71–73.
12. Пивоваров С. Літописний Онут. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. Чернівці: Золоті литаври, 2000. Т. 2. С. 91–99.
13. Пивоваров С. Підплитові поховання XII – першої половини XIII ст. на землях Буковини. *Танатологія: смерть та навколо смерті в європейській культурі. Матеріали Міжнародної наукової конференції*. Київ: Гельветика, 2020. Вип. 1–2. С. 148–153.
14. Пивоваров С. Поховання під кам'яними плитами на давньоруських некрополях (спроба інтерпретації). *Археологія Тернопільщини*. Тернопіль: Джура, 2003. С. 173–180.
15. Пивоваров С. Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра. Чернівці: Зелена Буковина, 2001. 152 с.
16. Пивоваров С. В. Літописний Василів у Середньому Подністров'ї. Історико-краєзнавчі нариси. Київ: НКППКЗ; Фенікс, 2020. 184 с.
17. Пивоваров С. В. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.). Чернівці: Зелена Буковина, 2006. 300 с.
18. Ратич О. О. Населення Прикарпаття і Волині в епоху Київської Русі та період феодальної роздробленості. Населення Прикарпаття і Волині за доби розпаду первіснообщинного ладу та в давньоруський час. Київ: Наукова думка, 1976. С. 132–206.
19. Томенчук Б. П. Археологія дерев'яних храмів Галицького князівства. *Галицько-Буковинський хронограф*. Івано-Франківськ, 1996. №1. С. 7–22.
20. Nanuliak M. Hroby pod náhrobnými kameňmi v 11–14. storočí. *Slovenska archeologia*. 1979. T. 27. S. 167–186.
21. Marek E. A. Wcz esnośredniowieczn e cm ent arzyska chrześcijańskie z g robami podpływowymi z terytorium Polski południowo-wschodniej i Ukrainy zachodniej – problematyka występowania. *Colloquia Russica. Series I, Vol. II. Przemysł i ziemia Przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w. / red. V. Nagirny, T. Pudłocki*. Kraków, 2013. S. 33–37.

### REFERENCES

1. Voznyi I. P. Istoryko-kulturnyi rozvytok naseleennia mezhyrichchia Verkhnoho Siretu ta Serednoho Dnistra v X–XIV st. Chast. 2. Materialna, dukhovna kultura ta sotsialno-istorychnyi rozvytok [Historical and cultural development of population on the Upper Siret and Middle Dnister interfluve in the 10th–14th centuries. Often 2. Material, spiritual culture and socio-historical development]. Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2009, 568 p. [in Ukrainian].
2. Voitovych L. Korol Danylo Romanovych: polityk i polkovodets [King Danylo Romanovych: politician and commander]. *Doba Korolia Danyla v nautsi, mystetstvi, literaturi (Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. 29–30 lystopada 2007 r. Lviv)*. Lviv, 2008, pp. 22–97 [in Ukrainian].
3. Kozak O. Kyiany kniazhoï doby. Bioarkheolohichni studii [Kyivans of the princely era. Bioarchaeological studies.]. Kyiv: Akadempriodyka, 2010. 396 p. [in Ukrainian].
4. Litopys ruskyi [Rus' Chronicle] / per. z davnorus. L. Ye. Makhnovtsia; Vidp. red. O. V. Myshanych. Kyiv: Dnipro, 1989. XVI+591 p. [in Ukrainian].
5. Lutsyk I. Pidplytovi mohylnyky na Volyni ta Halytsko-Volynskomu pohranychchi: veryfikatsiia i katalohizatsiia [Under the stone slab burials in Volhyn and Galician-Volhynian borderline: verification and cataloging]. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni*. 2019. Vol. 23, pp. 279–300 [in Ukrainian].
6. Lutsyk I. Pidplytovi pokhovannia kniazhoï doby ta yikhni kharakterni osoblyvosti [Under the stone slab burials of the princely age and their typical features]. *Arkheolohiia Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy: Tezy dopovidei IV mizhnarodnoho naukovoï seminaru (m. Chernivtsi, 11 hrudnia 2020 r.)*. Chernivtsi: Tekhnodruk, 2020, pp. 105–107 [in Ukrainian].

7. Lutsyk I. Pidplytovi pokhovannia na terytorii Halytsko-Volynskykh zemel: analiz ta uzahalnennia [Under the stone slab burials on the territory of Galician-Volhynian lands: analysis and generalization]. In *Dukhovna kultura naseleння Prykarpattia, Volyni i Zakarpattia vid naidavnishykh chasiv do serednovichchia (vybrani problemy)* [Spiritual culture of the population of Sub-Carpathian, Volhynian and Trans-Carpathian area from Ancient Times to the Middle Ages (selected problems)] / editor-in-chief N. Bulyk; compiler O. Tomeniuk, pp. 494–533, Lviv, 2020 [in Ukrainian].
8. Motsia O. P. Naseleння pivdenno-ruskykh zemel IX–XIII st. (za materialamy nekropoliv) [The population of the South Rus' lands of the 9th–13th centuries (based on necropolis materials)]. Kyiv, 1993, 160 p. [in Ukrainian].
9. Motsia O. Pidplytovi pokhovannia na pivdenoruskykh mohylnykakh [Under-slab burials on South Rus' cemeteries]. *Naseleння Prutsko-Dnistrovskoho mezhyrichchia ta sumizhnykh terytorii v II polovyni pershoho – na pochatku druhoho tysiacholittia n. e.* Chernivtsi: Ruta, 1994, pp. 30–31 [in Ukrainian].
10. Pasternak Ya. *Arkheolohiia Ukrainy* [Archaeology of Ukraine]. Toronto, 1961, 789 p. [in Ukrainian].
11. Petehyrych V. M. Davnoruski pidplytovi pokhovannia Ternopilshchyny [Ancient Rus' under-slab burials of the Ternopil region]. *Tezy dopovidei i povidomlen 1-oi Ternopilskoi oblasnoi naukovoï istoryko-kraieznavchoï konferentsii.* Ternopil, 1990, № 1, pp. 71–73 [in Ukrainian].
12. Pyvovarov S. *Litopysnyi Onut* [Chronicle Onut]. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkeolohii y etnolohii.* Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2000, T. 2, pp. 91–99 [in Ukrainian].
13. Pyvovarov S. Pidplytovi pokhovannia XII – pershoi polovyny XIII st. na zemliakh Bukovyny [Under-slab burials of the 12th – first half of the 13th century on the Bukovyna lands]. *Tanatolohiia: smert ta navkolo smerti v yevropeiskii kulturi. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii.* Kyiv: Helvetyka, 2020, Vol. 1–2, pp. 148–153 [in Ukrainian].
14. Pyvovarov S. Pokhovannia pid kam'ianymy plytamy na davnoruskykh nekropoliakh (sproba interpretatsii) [Under the stone slabs burials in ancient Rus' necropolises (an attempt at interpretation)]. *Arkheolohiia Ternopilshchyny.* Ternopil: Dzhura, 2003, 173–180 [in Ukrainian].
15. Pyvovarov S. *Khrystyianski starozhytnosti v mezhyrichchi Verkhnoho Prutu ta Serednoho Dnistra* [Christian antiquities on the Upper Prut and Middle Dnister interfluvium]. Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2001, 152 p. [in Ukrainian].
16. Pyvovarov S. V. *Litopysnyi Vasyliv u Serednomu Podnistrov'i. Istoryko-kraieznavchi narysy* [Chronicle Vasyliv on the Middle Dnister region. Historical and local history essays]. Kyiv: NKPIKZ; Feniks, 2020, 184 p. [in Ukrainian].
17. Pyvovarov S. V. *Serednovichne naseleння mezhyrichchia Verkhnoho Prutu ta Serednoho Dnistra (XI – persha polovyna XIII st.)* [The medieval population on the Upper Prut and Middle Dnister interfluvium (XI – first half of XIII centuries)]. Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2006, 300 p. [in Ukrainian].
18. Ratysh O. O. Naseleння Prykarpattia i Volyni v epokhu Kyivskoi Rusi ta period feodalnoi rozdrobленosti [The population of Prykarpattia and Volhynia in the Kyivan Rus' time and the period of feudal fragmentation]. In *Naseleння Prykarpattia i Volyni za doby rozpadu pervisnoobshchynnoho ladu ta v davnoruskyi chas* [The population of Prykarpattia and Volhynia during the period of the disintegration of the primitive communal system and in the Old Rus' period], pp. 132–206. Kyiv: Naukova dumka, 1976 [in Ukrainian].
19. Tomenchuk B. P. *Arkheolohiia derev'ianykh khramiv Halytskoho kniazivstva* [Archaeology of the wooden temples of the Galician principality]. *Halytsko-Bukovynskyi khronohraf.* Ivano-Frankivsk, 1996, № 1, pp. 7–22 [in Ukrainian].
20. Hanuliak M. *Hroby pod náhrobnými kameňmi v 11–14 storočí* [Burials under tombstones in 11–14 centuries]. *Slovenska archeologia.* 1979. T. 27, pp. 167–186 [in Slovak].
21. Marek E. A. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska chrześcijańskie z grobami podpłytkowymi z terytorium Polski południowo-wschodniej i Ukrainy zachodniej – problematyka występowania* [Early medieval Christian burial grounds with graves of sub-slab type from the area of south-eastern Poland and western Ukrain]. *Colloquia Russica. Series I, Vol. II. Przemysł i ziemia Przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.* / red. V. Nagirny, T. Pudłocki. Kraków, 2013, pp. 33–37 [in Polish].